

LADISLAV MATĚJKA

ARNE NOVÁK A TURBULENTNÍ ROMAN JAKOBSON

Vědecky Arne Novák vyrostl v pozitivistických zásadách, které v devatenáctém století ovládly filologii v Evropě a které na Karlově univerzitě v Praze tvořily metodologickou základnu humanitních věd ještě v prvních desetiletích dvacátého století. Český jazykozpyt a filologie zůstávaly v rukou mladogramatiků, vychovaných Janem Gebauerem a jeho žáky. U nich Arne Novák studoval českou a německou filologii a s jejich vlivem se vyrovnával celý život. Ze staromilce se postupně stával přítel protipozitivistického novotářství jak v jazykovědě, tak ve vědě o literatuře, v literární kritice a v metodologickém přístupu k historii.

Snad nejdramatičtější se názorový vývoj Arne Nováka projevil při sporu mezi mluvčím staromilců v *Naší řeči* (*Naše řeč. Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého*. Redakční rada: Jiří Haller, Kvido Hodura, Oldřich Hujer, František Oberfalcer, Emil Smetánka) a novotářstvím Pražského lingvistického kroužku. Tento spor doutnal řadu let a plnou silou se rozhořel počátkem roku 1932, kdy kroužek uspořádal cyklus přednášek s debatami o spisovné češtině a kultuře jazyka. Tomu bezprostředně předcházela spor řady českých spisovatelů, bránících se puristické cenzuře v *Naší řeči* a obhajujících tvůrčí práva v používání češtiny. Redaktorovi *Naší řeči* byla vytýkána slepá víra v autoritativní platnost *Pravidel českého pravopisu* a neschopnost pochopit, že jazyk se stále vyvíjí a novotvary mají svoje práva, která je třeba brát v úvahu a zkoumat.

Sborník přednášek Pražského lingvistického kroužku byl knižně vydán v roce 1932 s názvem *Spisovná čeština a jazyková kultura* (uspořádali Bohuslav Havránek a Miloš Weingart). O této knize vyšla v roce 1933 v *Lumíru* Novákova obšírná recenze (Novák 1933). V ní doznává, že v české filologii došlo ke kritickému sporu staromilců, kteří byli jeho učiteli, s výbojnými autory sborníku. K nim sice měl Arne Novák kritické výhrady, ale rovněž značné sympatie. Zvláště obdivně přistupuje k příspěvku Viléma Mathesia, který v duchu svého jazykovědného protihistorismu a důrazu na synchronní výzkum oceňuje bohatost slovníku a stylovou rozrůzněnost moderní literární češtiny a odmítá názory staromilců o jejím úpadku. Arne Novák aplauduje Mathesiovi za to, že položil filologům na srdce, aby se konečně odvrátili od historické mluvnice a dialektologie ke studiu současného živého spisovného jazyka. Jmenovitě je povzbuzen jeho názorem na

jazyk české literatury z posledního půlstoletí, který Mathesius vidí tak „živý a vytříbený, že se tvůrcům novočeské řeči spisovné o něm ani nezdálo“. Novák plně souhlasí s Mathesiovým tvrzením, že stabilita českého spisovného jazyka je spíše zaručována dobrými spisovateli než rušivými zákroky konzervativních zákonodárců. V opuštění požadavku historické čistoty a v důrazu na zásadu výrazové výstižnosti Arne Novák spatřoval názorový přelom v jazykovědě a v české jazykové kultuře. Podle jeho soudu promyšlený a důsledný protest pražských lingvistů plynul „přirozeně z jejich synchronistického postupu a z jejich nechuti k pouhému diachronismu a mluvnictví jednostranně historickému“.

Mezi autory *Spisovné češtiny a jazykové kultury* je Arne Novákovi mimořádně blízký Jan Mukařovský. Jeho stať *O jazyku spisovném a jazyku básnickém* je podle Arne Nováka „pravou okrasou sborníku“. Slovy Arne Nováka „úvaha Mukařovského se snad vzdaluje nejvíce od zásad a praxe dosavadní kritiky jazykové, prováděné filology, zároveň se však nejtěsněji blíží otázkám a potřebám literatury živé“. Jí – jak Novák soudí – vyvrcholuje celá tato publikace, „která rozvířila tolik prachu, podobna prudkému větru, vpadnuvšímu do tišiny“. Novák zvláště oceňuje Mukařovského schopnost uměleckého vcitování a jeho analytický důvtip. Přitom plně souhlasí s jeho požadavky, že básnictví se nesmí bát žádného experimentu a že kritik nesmí tvořivému básníku odpíratí právo na záměrné porušování spisovné normy. Soudí však, že Mukařovského studie by byla získala na průkaznosti a přesvědčivosti, kdyby byla použila příkladů z Vladislava Vančury, který – podle Arne Nováka – „svými smělymi deformacemi nejen udivuje, ale i dosahuje skvělých uměleckých účínů“.

Méně nadšen je Arne Novák statí Bohumila Havránka o úkolech spisovného jazyka a jeho kultuře. Přiznává, že je důmyslná, soudí však, že je „slohově místy zatemnělá“. Zdá se mu, že doporučuje odbornému jazyku, zvláště právníckému, „papírovost, která plyne méně z exaktního myšlení, než ze sklonu k pedanterii“. Rovněž nesouhlasí s Havránkovou obhajobou germanismů, proti kterým – podle Nováka – je odpor nejen z protiněmecky naladěného purismu, nýbrž „ještě větší měrou z velice zdravé a literárně plodné snahy po jazyce konkrétním a názorném“.

Upřílišněnou obhajobu germanismů a vůbec cizomluvy a kazimluvy nachází Arne Novák rovněž ve statí Romana Jakobsona *O dnešním brusičství českém*. Zdá se mu, že cizí původ a cizí orientace Romanu Jakobsonovi brání postihnout jádro české obranné tendence protigermanizační a dějinného konfliktu češství a němectví vůbec. Jakobsonův názor, že příznak germanizace je ve svobodném státě československém odbyt, připadá Arne Novákovi příliš optimistický. Hlavně se mu však nelíbí Jakobsonův útočný styl polemiky. Ve srovnání s klidně rozvážným Vilémem Mathesiem Roman Jakobson se jeví Arne Novákovi „turbulentním“. Zdá se mu, že jeho osobně polemický tón značně zeslabil vědecký a kulturní účín *Spisovné řeči a jazykové kultury*. Jinak však uznává Jakobsonovy podnětné zásluhy a zvláště jeho práce o českém verši a o středověkém básnictví, v nichž – podle Arne Nováka – Roman Jakobson „osvědčil pronikavé porozumění českému duchovnímu životu a dal ne jeden úrodný podnět filologickému bádání u nás“.

Aktivní zájem Arne Nováka o činnost Pražského lingvistického kroužku je jasně doložen už v roce 1929 jeho účastí na Prvním sjezdu slovanských filologů

v Praze, kde předložil k diskusi tezi *Synchronistická metoda a úkoly současných literatur slovanských* (Arne Novák 1929). Zde zdůrazňuje úkol typologie, která „zabírá ve studiu moderních literatur vždy větší oblast vědeckého zájmu“. Zároveň oceňuje význam ruského formalismu, jmenovitě Opojazu, a navrhuje, aby jeho podnětnost byla prohloubena mimo jiné v duchu historické poetiky. Podle názoru Arne Nováka, teprve když literatury „se zmocní opravdová literární historie, bude možno zcela soustavně ovládnout celek v synchronistické perspektivě a provádět synteticky skutečný srovnávací dějepis literatur slovanských“.

Roku 1935 vyšel v *Ottově slovníku naučném* Novákův příspěvek *Literární dějepis* (Arne Novák 1935a), v němž zaznamenává odvrát od filologického pozitivismu a podobně jako ve své diskusní tezi na Prvním kongresu slovanských filologů zdůrazňuje roli typologického zkoumání, jakož i posun ke stylovému rozboru a k formalistickým metodám. Pro týž svazek *Ottova slovníku naučného* Arne Novák vypracoval heslo *Kritika literární* (Arne Novák 1935b), v němž opakuje svůj názor o návratu k formalismu a estetickým zřetelům. Přitom zaznamenává, že empirická kritika byla otrěsena ve svých biologických a pozitivistických kořenech ostrým rozlišováním přírodovědného a duchovědného poznání a zavržením analogie literární kritiky s přírodními vědami, na níž vybudoval svůj postup Taine a jeho škola. V tom Arne Novák spatřoval vítězství „idealistického autonomismu nad filozofickým determinismem“. Zároveň připomíná, že čeští formalisté „navazují mimoděk na herbartovskou formalistickou kritiku, propracovanou Jos. Durďíkem v celistvou soustavu kritiky estetické“.

Téhož roku Pražský lingvistický kroužek začal vydávat *Slovo a slovesnost*, do jehož prvního ročníku Arne Novák přispěl *Studii o básnickém jazyku mladého Neruda* (Arne Novák 1935c). Zde rozbírá význam hovorové mluvy ve vývoji Nerudova básnického jazyka, a to v jasné shodě s názory pražských lingvistů v jejich sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Podle Nováka proniknutí hovorového tónu do Nerudovy poezie ať lyrické, ať epické přiblížilo jeho básnický jazyk próze. Ve své studii Arne Novák připomíná, že charakteristické znaky starší české mluvy básnické „pocitujeme jako přežilé archaismy“. Takřka jakoby pro poučení jazykovým brusičem v *Naší řeči* Novák oceňuje Nerudovo „osobité umění aktualizovat obraty z řeči hovorové básnickou expresi“ a zdůrazňuje, že „Neruda se neostýchá ani novotaření a novotvoření“.

V roce 1936 v druhém ročníku *Slova a slovesnosti* vyšla Novákova úvaha *Český sloh kritický let sedmdesátých a osmdesátých* (Arne Novák 1936). V ní obdivně mluví o formalistické estetice Josefa Durďíka, které ve své mladosti v *Lumíru* (1902) vyčítal chladnost, „jemnou dávku pedanterie a preciozity“ a nedostatek bezprostředního styku s životem, s bolestmi doby a touhami člověka. Avšak po více jak třiceti letech ve *Slově a slovesnosti* Arne Novák shledal, že „Durďík se u nás poprvé s úspěchem ujal svéprávnosti a volnosti kritické“ a že „správně postřehl nebezpečí, skrývající se pro umění v tendenčním entuziasmu“.

Do třetího ročníku *Slova a slovesnosti* v roce 1937 Arne Novák přispěl *Několika metodologickými poznámkami k bádání máchovskému* (Arne Novák 1937), kde připomíná svou analytickou metodu, kterou použil v roce 1911 ve studii o Máchově *Krkonoské pouti* (Arne Novák 1911a). V ní lze spatřovat jeden

z prvních Novákových pokusů o formální přístup k textu, blízký metodám Pražského lingvistického kroužku.

Arne Novák se sblížil s Pražským lingvistickým kroužkem nejen postupným rozchodem s metodologií svých učitelů a s prohloubeným pochopením vztahu mezi synchronickým a diachronickým bádáním, nýbrž rovněž ve výkladu staré české literatury a staroslověnského písemnictví na české půdě. V těchto otázkách Arne Novák zvláště oceňoval přínosy Romana Jakobsona. Ve své stati o literárním dějepise v *Ottově slovníku naučném* v roce 1935 Arne Novák píše: „Bádání o staročeské literatuře, jež dlouho leželo ladem, dochází hlavně po stránce formální nové pozornosti a pronikavě je zkoumána i jeho průpravná kapitola, epocha staroslověnská (...) Studium stč. lit. dostává se na jiné základy, než položil patriarch české moderní filologie svou filologicky analyticko-popisnou metodou (Arne Novák 1935a: 1229-1230)“.

Ve třicátých letech Arne Novák už netrval na svém postoji, vyjádřeném v roce 1911 ve studii *Perspektivy naší staré literatury* (Arne Novák 1911b). V ní tehdy usoudil, že stará česká literatura „nepatří k české slovesné tradici“, že epikové období lucemburského se ukazují „charakteristickými představiteli otrockého a malodušného přilnutí k cizí literatuře“, kteří nedovedli „nikdy zachovati svobodného postavení vůči německému originálu“. Ve třicátých letech se staroslověnská perioda české kulturní historie přestala Arne Novákovi jevit jako „matný kult vysněné dávnověkosti“ a „starožitnictví“, tak jak moravskou cyrilometodějskou tradici viděl, když v roce 1921 psal svou vstupní přednášku jako nový profesor Masarykovy univerzity v Brně (Arne Novák 1921).

V roce 1934 se Roman Jakobson stal Novákovým kolegou zprvu jako smluvní profesor ruštiny a od roku 1936 jako mimořádný profesor rusistiky a starší české literatury. „Turbulentní“ Roman Jakobson a Arne Novák se důvěrně spřátelili. To výmluvně dokládá dojemný spisek *Romanu Jakobsonovi. Pozdrav a díkůvzdání* vydaný v roce 1939 Spolkem posluchačů filozofie Masarykovy univerzity, když úřady okupovaného Československa zbavily Jakobsona jeho profesury. Zde rektor Masarykovy univerzity Arne Novák mimo jiné napsal:

„Dospěla-li naše literární věda v našich dnech hlubšího a správnějšího názoru o povaze a ceně staročeského básnictví, shodujíc se v tom s orlím pohledem Pekařovým na duchovní a mravní hodnoty české gotiky, je to hlavně zásluhou podnětných zásahů a odborných prací učence, jenž není rodem, krví a mateřštinou jedním z nás, ale jenž, vítaný host, splynul s naším duševním ovzduším a s naším vědeckým životem. Mladý ruský učenec Roman Jakobson přinášel si do Čech z domova mnoho podmínek, aby se stal vůdčím pracovníkem v dějinách starého českého písemnictví. (...) Od studií byl zasvěcen do všech složitých otázek církevního písemnictví. (...) Zabýval se horlivě novými metodami jak lingvistického, tak literárního zkoumání, hlavně po stránce formální: měl stejný smysl pro ideové a tvarové spojitosti s východoslovanstvím jako s evropským západem. (...) Děkujeme Rusovi u nás zdomácnělému za to, že mnohonásobně vytkl osobitost a svéráz našeho středověkého básnictví, jmenovitě ve slohu a výrazu. (...) Ve chvíli, kdy jest Roman Jakobson zabrán do příprav k dvěma velkým souhrnům dělům o českém básnictví IX.– XI. věku a o gotické poezii v Čechách, od-

volán jest násilně z katedry a semináře, kde jako iniciativní a oblíbený profesor odevzdával českým studentům své vědecké poznání a nikoli prázdnou frází, nýbrž oduševněnými fakty vedl k pochopení tradice cyrilometodějské a svatováclavské.“ (Arne Novák, 1939.)

Spisek, který vyšel v nákladu jen několika málo výtisků, unikl cenzuře a stal se vzácnou bibliofilii. Jeden exemplář je uložen v Houtonově knihovně na americkém Harvardu, kde se stal Roman Jakobson po několikaletém ahasverském bloudění profesorem slavistiky. Zde pokračoval nejen ve svých lingvistických studiích, nýbrž rovněž ve studiích české církevněslovanské literární tradice a staré, jakož i novočeské literatury.

V prvních letech v Americe, kam Jakobson přijel v květnu roku 1941 ze Švédska, ideologické zanícení ve většině jeho filologických studií převládlo nad formálními hledisky. Pobouřen svými zkušenostmi s nacismem, který jej vyhnal z Československa, z Dánska a Norska, Jakobson přestal brát ohled na nebezpečí tendenčního entuziasmu, před kterým varoval Durdík a v souhlase s ním zralý Arne Novák. Toho by asi stěží byla nadchla kniha *Moudrost starých Čechů*, vydaná roku 1943 v New Yorku (Jakobson 1943), v níž Jakobson prohlašuje, že první československou básní byl obsáhlý dvanáctislabičný *Proglas*, napsaný věrozvěstem Konstantinem (Cyrilem) v době jeho působení na Velké Moravě. Ačkoliv jazykem *Proglasu* je církevní slovanština, kodifikovaná v duchu řecké gramatiky na bulharsko-macedonské hovorové základně, pro Jakobsona v *Moudrosti starých Čechů* je to první československý literární jazyk. *Proglas* – podle Jakobsonova názoru – „podává v kostce ideovou podstatu celé české středověké literatury, ba ideovou podstatu celého českého literárního a kulturního vývoje vůbec od moravských věrozvěstů a patronů české země přes Dalimila a dobu Karlovu, přes Husa a Jeronyma, Komenského a Balbína až k buditelům a Masarykovi. Arne Nováka by v *Moudrosti starých Čechů* jistě bylo udivilo Jakobsonovo tvrzení, že do šedesátých let devátého století připadá „zrození československého písemnictví a slovanského písemnictví vůbec, zrození krásné literatury československé a slovanské vůbec a první formulace národní myšlenky ve světě československém a slovanškém“.

V *Moudrosti starých Čechů* Roman Jakobson obviňuje českou vědu z toho, že „hledala s jakousi zvláštní oblibou důkazy pro nepůvodní, odvozený ráz vlastní středověké kultury“ a že „cyrilometodějství bylo pro české dějiny pouhou pomíjivou epizodou“. Ačkoliv tato Jakobsonova kritika by se vlastně mohla rovněž vztahovat na rané studie Arne Nováka, Roman Jakobson na Nováka nikdy nedal dopustit. Roku 1944, kdy vyšla v New Yorku *Moudrost starých Čechů*, Roman Jakobson vzpomíná Arne Nováka, svého přítele a ochránce, ve francouzském nekrologu v exilové ročence bruselských slavistů (Jakobson 1944). Zde s úctou píše o Novákově díle a připomíná, že jeho obsáhlost si vyžádala víc jak 160 stran bibliografie, kterou vydal na paměť svého člena Pražský lingvistický kroužek v roce 1940 (Bořivoj Novák aj. 1940). V nekrologu Jakobson, který už v té době přestal vidět v německém nebezpečí pouhý přízrak, zvláště vyzdvihuje Novákovu heroickou obhajobu Masarykovy univerzity proti nacistům a jejich pomocníkům.

Arne Novákovi zůstal Jakobson navždy věrný. Doslov k rozhovorům s Krystynou Pomorskou z konce Jakobsonova života se vrací k Novákově stati v *Pozdravu a děkuvzdání* a cituje její dojemný závěr, v němž se praví: „Bohdá, shledáme se opět v době nepříliš daleké i s Jakobsonem profesorem tam, kde je jeho právě místo. Nebylo by možno vědecky a kulturně žít, kdyby trvale měli nepovolání rozhodovat o vyvolených.“ Arne Novák zemřel krátce poté, kdy napsal tato slova. Roman Jakobson zemřel o třiačtyřicet let později v americké Cambridži, kde je jako pravoslavný pochován na hřbitovním návrší mezi ruskými emigranty.

LITERATURA

JAKOBSON, Roman

1943 *Moudrost starých Čechů. Odvěké základy národního odboje* (New York: Československý kulturní kroužek)

1944 nekrolog Arne Nováka, in *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et Slaves VII* (New York), s. 532–534

NOVÁK, Arne

1911a Máchova Krkonošská pouť, *Listy filologické* 39, s. 226–244, 353–360

1911b Perspektivy naší staré literatury, *Česká revue* 1910/11, s. 6–17

1931 Problémy moravské literatury. Vstupní přednáška na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně dne 22. listopadu 1921 (Knižně in A. Novák, *Řeči a proslovy*, 1931)

1929 Synchronistická metoda a úkoly studia současných literatur slovanských, in *Teze a poznámky k diskusi*, sekce I, č. 6 (První sjezd slovanských filologů v Praze 1929) (Praha: Státní tiskárna)

1933 Kultura spisovného jazyka a řeč básnická, *Lumír* 59, s. 256–266

1935a Literární dějepis, in *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky III*, 2, s. 1225–1233

1935b Kritika literární, in *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky III*, 2, s. 888–892

1935c Studie o básnickém jazyku mladého Nerudy, *Slovo a slovesnost* 1, s. 87–95

1936 Český sloh kritický let sedmdesátých a osmdesátých, *Slovo a slovesnost* 2, s. 145–156

1937 Několik metodologických poznámek k bádání máchovskému, *Slovo a slovesnost* 3, s. 182–184

1939 Tvůrčí znalec staročeského básnictví, in *Romanu Jakobsonovi. Pozdrav a děkuvzdání*. (Brno: Spolek posluchačů filozofie), neustránkováno

NOVÁK, Bořivoj aj.

1940 *Soupis vědecké a kritické činnosti Arne Nováka* (Praha: Pražský Lingvistický kroužek)

ARNE NOVAK AND „TURBULENT“ ROMAN JAKOBSON

In his early support of the Prague Linguistic Circle, Arne Novak recognized Roman Jakobson's talent but felt that some of Jakobson's views were too radical and his polemic style too „turbulent“. Gradually, however, he accepted Jakobson's re-evaluation of old Czech literature and the role of Church Slavonic in the West. It was Arne Novak, who invited Jakobson to the Masaryk University in Brno and, as its rector, defended Jakobson's appointment against the political pressure after Munich. Novak and „turbulent“ Jakobson became close friends. This is best documented by Novak's introduction to the first „festschrift“ for Roman Jakobson which was published in 1939 by his students and miraculously escaped the censorship.